

Záró gondolatok

A strasbourgi emberi jogi bíróság a nemzeti kisebbségek szabad választásokhoz való jogát illetően a szokásosnál is óvatosabban progresszív.⁴⁰ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének a szabad választásokról szóló 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikke – az Egyezmény egyéb rendelkezéseitől eltérően – alapvetően tevési kötelezettséget határoz meg az államok számára, amely azonban csak a „választások megtartására” vonatkozik. A Bíróság nem alakított ki a cikkben foglaltakat kifejtő, pozitív állami kötelezettségeket részletező joggyakorlatot, amely ebből kifolyólag – a véleménynyilvánítás vagy a gyülekezési és egyesülési szabadság területéhez viszonyítva – számottevően alacsonyabb védelmet biztosít a választások vonatkozásában. A Bíróság továbbra is következetesen tartja magát kiindulópontjához, miszerint nem avatkozik a részes államok választási rendszerének alakításába.

A választási részvételt korlátozó megoldások általában átjutnak a jogszerű cél szűrőjén. A tágra szabott arányossági kritérium, valamint a hátrányos megkülönböztetés vizsgálata során azonban a Bíróság a nemzeti kisebbségeket érintő ügyekben kijelölte az államok mozgásterének külső határát. Az Egyezmény ugyan nem kötelezi az államokat pozitív diszkrimináció alkalmazására választási rendszerük alakítását illetően, de a Bíróság következetesen elutasította a nemzeti kisebbségek aktív vagy passzív választójogának korlátozását, még azokban az esetekben is, ha ez politikailag kényes, nehezen kivitelezhető alkotmányos módosításokkal járna. A nemzeti kisebbségek politikai képviseletét hátrányosan befolyásoló, aktuálpolitikai érdekeknek alárendelt jogalkalmazási gyakorlatot pedig megfelelő eljárási garanciákkal kell kivédeniük az államoknak.

⁴⁰ A kifejezést ld. Van Bossuyt, Anneleen: *Fit for Purpose or Faulty Design? Analysis of the Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice on the Legal Protection of Minorities*. In: European Centre for Minority Issues (ed.): JEMIE – Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe, 2007. 5. Letöltés helye: http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/6185/ssoar-jemie-2007-iss_1-bossuyt-fit_for_purpose_or_faulty.pdf?sequence=1, letöltés ideje: 2015. 11.30.

ERDÉLY MAGYARSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Cseke Péter

Új erdélyi tájékozódás 1929-1930 fordulóján. Egy nemzedéki paradigmaváltás tanulságai¹

A Trianon utáni első évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. Az anyagi és erkölcsi romlást – amit a világgazdasági válság aztán ugyancsak felgyorsított – nem lehetett kizárólag külső okokkal magyarázni, csupán a főhatalom-változás számlájára írni. Az előzmények ugyanis mélyen benne gyökereztek az első világháború előtti évtizedek budapesti „Erdély-politikájában”. Ady, Benedek Elek, Kós Károly sorozatos vészjelzései – mint tudjuk – hatástalanoknak bizonyultak. Az ország-veszejtés után a kisebbségi megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. Ady, Móricz, Szabó Dezső küzdelmei tudatosították bennük: ennek akkor is be kellett volna következnie a magyarság életében, ha Trianon nem kényszeríti ki.

A mérvadó, emblemikus erdélyi személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós

¹ Elhangzott a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Debrecenben (2006. augusztus 23-26.). A tanulmány az előadás szerkesztett változata.

Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós (Spectator), Jakabffy Elemér, Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor, Venczel József gondolatmenetében közös vonás: nem bíznak sem a határrevízió ígéretében, sem a román parlamentben és a nemzetközi fórumokon folytatott sérelmi politika jogorvoslásában – a belső revízió primátusát hirdetik; azt tartják szem előtt, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében minél előbb igazodjék a kisebbségi helyzetből fakadó létkövetelményekhez.

Az erdélyi magyar értelmiségnevelés műhelyei

Bármennyire is öröndetes jelenség volt 1929/1930 táján a magyar hallgatók tömeges jelentkezése a kolozsvári egyetemen, a román nyelven megszerzhető szaktudományos képzés önmagában nem tette lehetővé az értelmiségi utánpótlás biztosítását. Ezt ismerte fel idejekorán a szegedi egyetemről 1928 nyarán hazatérő Jancsó Béla orvostanhallgató, aki már 1922/1923 fordulóján előkészítője volt – Balázs Ferencsel – a Tizenegyek néven ismert első erdélyi íronemzedék együttes fellépésének, és aki szegedi tanulmányévei alatt újjászervezte és eredményesen működtette az erdélyi diákok Bethlen Gábor Körét. Amerikából küldött leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron jó ideig arra biztatta Jancsót, hogy indítson irodalmi lapot nemzedékük számára. Az Erdélyi Helikon megjelenése után azonban erre már nem volt szükség. Minthogy fogorvosi diplomájának a megszerzéséig évekig egyetemi hallgató volt maga is, és biztos anyagi háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy vezető szerepet vállalhasson az ifjúsági közéletben – 1929 nyarán hozzalátott az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyének a megteremtéséhez, és 1930 januárjában László Dezsővel elindítja az Erdélyi Fiatalok mozgalmát és lapját. Szoros együttműködésben a Bethlen Gábor Körből kinövő – Buday György vezette – Szegedi Fiatalok tanyakutató és tanyasegítő mozgalmával, a Fábíán Dániel és József Attila eszmei irányítása idején szervezetileg is megújult – erdélyi, délvidéki, felvidéki értelmiségi fiatalokat tömörítő – budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Balogh Edgár által szervezett felvidéki Sarlós mozgalommal.

Addigra már körvonalazódtak az első kisebbségi évtized legfontosabb tanulságai, amelyek nyilvánvalóvá tették az értelmiségi szerep felértékelődését. A háború és a repatriálás folytán ugyanis – Jancsó Béla egyetlen könyvéhez, az Irodalom és közélethez írt bevezető tanulmányában emlékeztetett rá Mikó Imre – tizenöt értelmiségi korosztály (a 20 évesektől a 35 évesekig) hullott ki a romániai magyarság életének folytonosságából. Ez azt jelentette, hogy a nemzedékváltás felgyorsult, a középiskolát frissen végzett ifjaknak kellett (volna) betölteniük azt az űrt, ami köztük és apái nemzedéke között tátongott. Mivel az iskola nem készítette fel ezekre a feladatokra őket, nélkülözhetetlenné vált a civil társadalmi szerveződések közreműködése a közösségi érdekű célkitűzések felismertetésében, a munkavégzéshez szükséges ismeretek elsajátításában. „Ennek a feladatnak a tudatosításában és gyakorlati megvalósításában láttam hivatásomat” – írja később Jancsó önvallomásában. „Ezt a munkát végeztem a kolozsvári Székely Társaság főiskolás szakosztálya és a romániai új magyar nemzedék egyetlen független folyóirata, az Erdélyi Fiatalok kereteiben.”²

Az Erdélyi Fiatalok dokumentumkötetében³ már volt alkalmam bemutatni, hogy 1929-től kezdődően Jancsó Béla szociológiai (falukutató), közgazdasági, jogi, irodalmi, néprajzi, népművészeti, művészettörténeti stb. szemináriumokat működtetett a Székelyek Kolozsvári Társaságának székházában. Így lehetővé vált, hogy a korabeli erdélyi

² Idézi Mikó Imre In: Jancsó Béla irodalmi hagyatéka. In: Ugyanó: Irodalom és közélet. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1973. 16–17.

³ László Ferenc – Cseke Péter (szerk.): Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940). Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1986/1990.

³ „A meglepő számmal növekedő magyar egyetemi hallgatóság, különösen az elmúlt két esztendőben, az erdélyi és magyarországi magyar politikai vezetők irányításával román államunk törekvéseivel szemben egyenesen ellenséges mozgalmat indított. A magyar egyetemi hallgatók megmozdulása jól szervezett merénylet nemzeti és állami egységünk ellen.” A kolozsvári román diákság és az erdélyi római katolikus státus problémája című memorandumból idézi László Dezső. In: Vádolnak, mert nem ismernek. Erdélyi Fiatalok, 1931. 8–10. 154–155.

⁴ Lásd László Dezső: Onisifor Ghibu professzor könyve és az Erdélyi Fiatalok. In: Ugyanó: A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok 1929–1940. Minerva: Kolozsvár, 1997. 30–37.

magyar szellemi olyan személyiségei szólhassanak az utánuk jövőkhöz – általában 100–120 fős hallgatósághoz –, mint Baráth Béla, Csúry Bálint, Dóczyiné Berde Amál, Dsida Jenő, Imre Lajos, Járosi Andor, Kelemen Lajos, Kiss Elek, Kós Károly, Roska Márton, Szász Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Vásárhelyi János és mások. És minthogy az éppen időszerű gazdasági, társadalmi, művelődési kérdések megvitatásán túl Jancsó a szociológiai/szociográfiai felméréseket is szorgalmazta a kisebbségi társadalom korszerűbb önszerveződése érdekében, a falukutató és népművészeti pályázatok eredményét is itt hirdették ki – ugyan csak nagyszámú közönség előtt.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmát Jancsó Béla a felekezeti diák-egyesületek autonómiájára építette. Az 1921-ben megalakult református Ifjúsági Keresztény Egyesület (a ma is működő IKE), az 1927-ben indult Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (ERKNSZEFSZ) és az ugyancsak 1927-ben életre keltett unitárius Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körének (DFEIK) tagjai továbbra is valláserkölcsi és hitelvi kérdésekkel foglalkoztak elsődlegesen, ám azok érdeklődésében, akik felvállalták a felekezetek feletti diák-önszerveződés programját, egyre inkább előtérbe kerültek a társadalomtudományi és társadalompolitikai kérdések is. A mozgalom fórumának a közleményeiből tudjuk, hogy például Dsida Jenő elnökségének kezdetén a szerkesztőség megállapodott a Katolikus Népszövetség ifjúsági szakosztályának vezetőségével csere-előadások tartásában.⁴ Az első előadást a református Jancsó Béla tartotta „az ifjúság válságáról” – Imre Lajos, Krenner Miklós (Spectator) és Makkai Sándor idevágó munkái alapján; az unitárius Mikó Imre joghallgató, az EF jogi szemináriumának vezetője a Szabó Dezső-ihletésű „új magyar ideológiáról” értekezett. A későbbi előadók a magyar ifjúság „világlátását”, az erdélyi magyar fiatalok létkérdéseit taglalták. Viszonzásképpen a szakosztály tagjai az EF irodalmi szemináriumában vállaltak előadá-

⁴ Az Erdélyi Fiatalok előadásai a Róm. Kath. Népszövetség Ifj. Szakosztályában. Erdélyi Fiatalok, 1931. 1. 24.

sokat. Tóth Árpád költészetéről Dsida beszélt, Móricz Zsigmond jelentőségére Venczel József hívta fel a figyelmet.⁵

Nemzedékváltások – paradigmaváltások

A húszas/harmincas évek fordulóján jelentkező fiatal értelmiségi tömörülést 1929 *nemzedéke* néven tartja számon a szakirodalom. Ennek programját azok fogalmazták meg és vállalták fel, akik már kisebbségi helyzetben eszmélkedtek. Akiket Kósék 1921-es manifesztuma, a *Kiáltó szó* maradásra, a *Tizenegyek* mozgalma (1923) cselekvésre készítetett, a *Magyar fa sorsát* (1927) és a *Magunk revízióját* (1931) író Makkai Sándor, illetve az önrendelkezésem alapuló kisebbségi életstratégia megteremtéséért fáradhatatlanul harcoló Krenner Miklós (Spectator) pedig reális önismeretre nevelt. Az előttük járók küzdelmei és a maguk tapasztalatai alapján hamar felismerték, hogy a főhatalom-változás előtti nemzeti önszemlélet a megváltozott viszonyok közepette tarthatatlan. Keresték a magyarázatot arra, hogy az erdélyi magyarság miért és miként jutott kisebbségi helyzetbe, de múlt-faggatásuk nem rekedt meg ezen a szinten. A történelmi Erdély múltjából a kultúrák egymás mellett élésének és kölcsönhatásának „megtartó példáit” elevenítették fel, külföldi útjaikon pedig az európai kisebbségek, analóg helyzetet túlélt kis népek, nemzetrészek önszerveződési modelljeit tanulmányozták. Ezek alapján arra a felismerésre jutottak, hogy mindenekelőtt magát a korszellemet kell megváltoztatni ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek irányvesztettsége megszűnjék; hogy a kisebbségi helyzet ne értéksorvasztó kalodát jelenthessen, hanem épp ellenkezőleg: a sajátos értékek felmutatásának – mindenkit gazdagító – lehe-

⁵ Dr. Jancsó Elemér: Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szeminárium. EF, 1931. 5–6. 107. – „Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriumát az a szükség szülte, hogy a középiskolák magyar irodalomtanításának hiányait a maga szerény eszközeivel igyekezzék pótolni a főiskolai hallgatók között. Céljával tűzte ki előadások rendezését, amelyek feladata első sorban nem irodalomtörténeti adatok nyújtása (bár ezt is szükségesnek tartja), hanem magának az irodalomnak a megszerettetése.”

tőségét. Nagyvilági tájékozottságuk révén „az egész látóhatárt” (Szabó Dezső) szemmel tartották, friss európai szellemi áramlatokba kapaszkodtak, és az első világháború után megújulást ígérő mozgalmak üzenetét egyetemes parancsként tételezték. Azzal a hittel és reménységgel láttak hozzá az erdélyi magyar szellemi élet korszerű formáinak a kimunkálásához, hogy a megújulás korparancsának nem vethetnek gátat a trianoni országhatárok.

A Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalok tájékozódásában egyaránt elsődleges szerepet játszott a *gondolkodó* Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmerendszere; vagyis: a társadalmi és nemzeti felelősségérzet; ezt erősítette fel az Erdélyből menekülők áradatával szembeforduló Kós Károly és Benedek Elek magatartásmodellje, akik rövidesen Makkai Sándor író-püspökkel alkottak triáaszt az új erdélyi építésben. A közéleti cselekvést vállaló közvetlen elődeik felismeréseivel összhangban tágabb összefüggésrendszerben gondolkodnak: új viszonyulási rendszert kell kialakítani az élet minden területén: irodalomban, tudományművelésben, nevelésben, gazdaság- és társadalom-szervezésben. Nem tévesztik szem elől, hogy az új helyzetben – határoktól függetlenül – a „nyelvilleg, lelkileg, tradicionálisan és történelmien egységes nemzet” *újjáteremtése* a követendő eszmény, végső soron pedig a *kor-szellem* megváltoztatása.

Időszerű célkitűzés ez ma is.

Mert bár a diktatórikus rendszerek összeomlottak, a kisebbségi helyzet továbbra is fennmaradt a Kárpát-medencében. Az európai egységesülés távlatában is releváns lehet, hogy a két világháború közötti gondokkal szembesülő fiatal erdélyi értelmiségi nemzedékek milyen folyamatokat próbáltak beindítani kisebbségi társadalmunk önszerveletében és önszerveződésében.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának köszönhetően a helyzettudat egészséges működése nemcsak az elméleti érdeklődés határait tágította ki – a helyi autonómia-igények megfogalmazásától a trianoni ellentétet áthidalni hivatott „Duna-konföderációs” elgondolások újraértelmezéséig, a globalizációs jelenségek érzékeltetéséig és kritikai értékeléséig –, de a praxis irányában is hatott.

1929 nemzedékének közös programja

Az Erdélyi fiatalok folyóirat első számának szerkesztőségi írásában a meglepően pontos helyzetelemzés párosul a szubjektív hangú meggyőző erővel. Aligha tévedünk, ha ezt a dokumentumot tekintjük a második ifjúsági nemzedék közös kiáltványának.⁶ Amiként 1921-ben a Kiáltó szó, ez is a válsághelyzet kihívására született. Célja persze nem annyira átfogó, mint az 1921-es alternatívakeresés dokumentumáé, hiszen nem az egész romániai magyar entitáshoz szól, hanem annak egyik korosztályához, és azon belül is az értelmiségi ifjúsághoz – annak helyzet- és önazonosság-tudatra ébresztése érdekében. Ennek függvényében állít azonnali meg távlati feladatokat a kolozsvári, temesvári, bukaresti magyar főiskolások és egyetemi hallgatók elé.

Amikor ez a szöveg megszületik, „már nem” és „még nem” a menni vagy maradni dilemmája a tét, mint 1921-ben, illetve 1937-ben, a Makkai püspök távozása után kirobbant „Nem lehet”-vita idején. Hiszen 1929 nemzedékét azok próbálták összefogni, akik külföldi tanulmányutakon szerzett világlátással érkeztek haza, és vállaltak részt a kisebbségi életépítésben. Balázs Ferenc előbb angliai, majd amerikai ösztöndíjat szerez, hogy aztán saját költségén bejárja a kerek világot; Jancsó Béla pesti és kolozsvári egyetemi kísérletei után négy évet végzett Szegeden (1924–1928), hogy aztán Kolozsváron jusson fogorvosi diplomához 1933-ban; Jancsó Elemér az Eötvös Kollégiumban szerez doktori címet, majd két évig a Sorbonne-on folytat tanulmányokat (később Észak-Afrikába és Finnországba is eljut); László Dezső a kolozsvári református teológia elvégzése után egy évet tölt Glasgowban; Bányai László svájci, Bíró Sándor franciaországi tanulmányút (Sorbonne) után áll itthon munkába. Világlátásban, szaktudásban, élettapasztalatban jóval gazdagabbak voltak, mint a középiskolák padjaiból frissen egyetemre került – felekezeti és többnyire konzervatív szellemben nevelt – értelmiségi, kispolgári és falusi származású ifjak. Átfogó szellemi tájékozottságuk révén

⁶ Erdélyi fiatalok. Erdélyi Fiatalok, 1930. 1. 1–2. – Debreczeni László és dr. László Ferenc közlése szerint a programcikk szerzője Jancsó Béla, aki a fogalmazása véglegesítéséhez kikérte az alapító-főmunkatársak mindenikének a véleményét.

világosabban látták közösségük helyzetét, és megrendítő élményeik birtokában mélyebben átéreztek annak sorsát.

Nem meglepő ezek után, hogy a nemzedéki összefogást sürgető kiáltvány egyenesen a válsághelyzet elemzéséből indul ki:

„Fiatalok vagyunk: a világháború utáni kor fiatalsága. Akiknek az emberiség nagy kataklizmája csak közvetett gyermek-émlék volt, s akik az öntudatuk első csírázásával egybeeső történelmi változásba mintegy beleszülettünk. Beleszülettünk egy nyomasztó gyermek- és ifjúkor után, amely illúziókat, gyermeki gondatlanságot korán letörölt, s helyébe hamar megérezte a világ minden mai öntudatos, becsületes fiataljai elé meredő gigászi problémát: kiutat találni az emberiség legmélyebb és legáltalánosabb válságából, és megkeresni a káoszban egy becsületes, alkotó, mindenkinek termő munka lehetőségét.”⁷

Majd miután ebből a perspektívából rávilágít arra, hogy 1929/1930 fordulóján mit jelent erdélyinek és fiatal erdélyi magyarnak lenni, a helyzet tudat és az együttélés erkölcsi parancsai szellemében a következő feladatokat állítja a főiskolás ifjúság elé:

- a) „Szembe kell nézniünk életünk problémáival, őszintén és szabadon, elfogultságoktól nem befolyásoltan, és csak lelkiismeretünk szavára hallgatva. És első feladatként meg kell teremtenünk az új erdélyi magyar generáció közös öntudatát, felekezeti és osztályellentétek felett, és az egymástól távol élő külön főiskolai csoportok között, hogy anyagi és szellemi problémáink megoldására ez az öntudat keressen és találjon megoldásokat.”
- b) „A kialakult ifjúsági öntudat további útja: olyan új erdélyi magyar gondolkozást, ideológiát teremteni, a közös érdek és közös lélek olyan öntudatát, amelyben minden dolgozó magyar megtalálja a maga helyét.”
- c) „És ezeken a problémákon túl és mellett: keresni akarjuk problémáink megértésének és megértetésének útját az együtt élő népek fiatalságával, kikkel közösen folyik a munka a főiskolák padjain, és közösen fog folyni az életünk, ha felismerjük közös problémáinkat, és fajunk emberi értékeinek elismertetése és más faj érté-

keinek tiszteletén keresztül segítsük elő az erdélyiség gondolatát: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.”⁸

Ezekből a programpontokból is világosan kitűnik: az Erdélyi Fiatalok törzsgárdája úgy próbálta megszervezni a kolozsvári, a bucaresti, a temesvári magyar diákéletet, hogy az modellérvényességű lehessen a fiatal értelmiségiek számára azután is, hogy az életbe kiléptek. Következésképpen a mozgalom és a folyóirat dokumentumkötetét bevezető tanulmányomban magam is azt vizsgáltam, hogy:

- a) a diák-önszerveződés és az egyetemi szakképzést kiegészítő értelmiségnevelés kérdéseinek felkarolásával milyen eredményekre jutott az Erdélyi Fiatalok; az intézményteremtés előtérbe állításával milyen akadályokba ütközött;
- b) a nemzeti múlt revíziója, a romániai létviszonyok megismerése és a világnézeti tájékozódás miként vezetett nemzedéki szemléletváltáshoz, és ez miként szolgálta a kisebbségi élet demokratizálódását;
- c) az együttélés erkölcsi imperativusa miként vezetett a kisebbségi modus vivendi célképzeteinek a felismeréséhez, egy lehetséges kisebbségi életstratégia kidolgozásához a harmincas évek második felében, miután a főiskolás fórum átalakult az új erdélyi értelmiségi nemzedék folyóiratává.

Szellemi függetlenségük megőrzése érdekében mereven elzártak a politikai pártoktól, az ún. napi politikától. Anyagi támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit. Úgy gondolták – írta róluk Tamási a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének időszakában –, hogy „a függetlenség és a féltve őrzött eszmekör az anyagiaknál nagyobb érték. Ez határozottan úgy is van, különösen egy fiatal és irányításra törekvő mozgalomnál. A cselekedetük helyes volt, csakhogy nem számoltak kellő mértékben azzal, hogy a függetlenségük megőrzése micsoda anyagi és jellembeli küzdelembe kerül. Sem azzal, hogy amiatt ellenük hangolódik a különböző érdekek és felfogások szerint beszervezkedett magyar vezető réteg: politikai párt, egyházi csoportok, sőt a tanulóifjúságnak

⁷ Uo.

⁸ Uo.

érdekek szerint kialakult osztagai is. [...] Mindenekelőtt az a törekvésük ütközött nehézségekbe, hogy a társadalmi életben való jogukat megszerezzék.”⁹

Tájékozódásukban meghatározó szerepet játszott, hogy 1) az itteni magyarság politikai érdekképviselőének nem sikerült elérnie az államhatalom és a kisebbségi nemzetközösség viszonyának megnyugtató rendezését; 2) nem jártak sikerrel a kisebbségi társadalom belső megszerzésére irányuló törekvések sem; 3) éppen ezért munkálkodásuknak *kritikai életszakaszában* ezeket a kérdéseket állították előtérbe: a) szigorú *múltkritika*: miért jutott kisebbségi helyzetbe az erdélyi magyarság?; b) a *nemzettudat revíziója*; c) a kisebbségi helyzetben is eligazítást nyújtó *eszményképek keresése*.

Minthogy az *építő életszakaszra* tudatosan készültek, tájékozódásuknak ugyancsak lényeges eleme volt a romániai életkeret megismerése, illetve a kisebbségi társadalom belső életének, adottságainak, értékdimenzióinak a tanulmányozása. Ezt követte aztán a harmincas évek derekától a *tudatos jövőépítés* követelményrendszerének a felállítása, olyan életstratégia kialakítása, amely felvállalja mind az *önvédelmi*, mind az *önépítési/önszerveződési* célkitűzéseket.

László Dezső így összegezte 1934-ben a kritikai életszakasz tanulságait:

„Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával. Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekre világító zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem az az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegyeteme-sebb magyarságot jelentette. Miután a jelenben megtaláltam az élő magyarság összes kérdéseinek reális és kritikai szemléletét, s megláttam, hogy ez a nemzetszemlélet még mindig idegen a ma élő, magukat igaznak tartó magyarok előtt, ennek a látásnak történelmi igazolást kerestem. Legelőször Bethlen Gábor magyarságában láttam meg a ma kritikailag látók őseit, azután Széchenyi Istvánt vontam be ebbe a szellemi rokonságba. Mialatt Széchenyivel társalkodtam, felismertem, hogy az ő kétszáz évvel idősebb

⁹ Tamási Áron: Cselekvő erdélyi ifjúság. In: Ugyanó: *Tiszta beszéd*. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1981. 300–320.

igazi rokona gróf Zrínyi Miklós, az író-hadvezér. De amíg eljutottam hozzá, egy kis kitérőt kellett tennem, [...] és [...] kimutattam, hogy a nagy liberális gondolkozású Eötvös, látási módjuk teljes ellentéte mellett is, milyen rokona a kritikában és az egyetemes magyar szemléletben Szabó Dezsőnek. A kitérő után most már egészen világos előttem a sor: Bethlen Gábor és Zrínyi Miklós a XVII., gróf Széchenyi István és báró Eötvös József a XIX., Ady és Szabó Dezső a XX. században minden különbözőségük ellenére is egy szellemi vonulatot jelentenek a magyarság életében.”¹⁰

Mindegyikükről külön tanulmányt vagy könyvet írt László Dezső.

A Széchenyiről szólónak még kedvező volt a visszhangja, ám a Bethlen-, az Eötvös-, a Szabó Dezső- és Zrínyi-tanulmányt magába foglaló kötetet, az 1935-ben – ugyancsak az EF kiadásában – megjelent *A siető embert* már „rosszindulatú hallgatás” övezte. Az erdélyi magyarság közvéleményét irányító/befolyásoló hivatalos politika nem akarta tudomásul venni – mutatott rá Vita Zsigmond az elhallgatás okaira –, hogy „itt egy új nemzedék új látása nyilatkozik meg, amely előítéletektől mentesen akarja megérteni nemzete múltját, és így új alapokra fektetni a jelenét”.¹¹

Ebben az összefüggésben ugyancsak figyelemreméltó, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében fellépő Tizenegyek mozgalma a későbbiek során mennyire meghatározónak bizonyult az újabb nemzedékek feladatvállalásaiban, illetve a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményteremtésben. Az antológia terjesztési módszere adta például az ötletet az Erdélyi Szépmíves Céh megszervezéséhez (1924). Az antológiában még költőként szereplő Kemény János nevéhez fűződik az Erdélyi Helikon írói munkaközösség megalakítása (1926), amely két évvel később az azonos című irodalmi folyóirat kiadását is felvállalta. És még sok mindent, ami az irodalom intézményrendszerének folyamatos működtetéséhez nélkülözhetetlennek bizonyult. Az első erdélyi írónemzedék fellépését előkészítő Jancsó Béla 1930-ban életre kelti az értelmiségnevelés kolozsvári műhelyét, Demeter Bélával és Venczel Józseffel beindítja a kisebbségi létviszonyok megismerését

¹⁰ László Dezső: Reálisan látó nagy magyarok családfája. *Erdélyi Fialatok*, 1934. 2. 37–39.

¹¹ Vita Zsigmond: A siető ember. *Erdélyi Fialatok*, 1935. 2. 52–53.

célzó (falu)szociológiai kutatásokat, Balázs Ferencsel és Kacsó Sándorral együtt korszerű népművelési programot dolgoz ki, támogatja az általuk fémjelzett szövetkezeti mozgalom kiépítését. Az esszéíróként és irodalom-teoretikusként indult Jancsó Bélát a húszas évek végétől egyre inkább a kisebbségi létkérdések társadalom- és művelődéspolitikai vetületei foglalkoztatják, az erdélyi magyar szellemi élet modellváltásán fáradozik. Felfogásában az irodalomközpontúsággal való szükségszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi tudatszférra alábecsülését; ellenkezőleg: az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben kapta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét. Az említett nevek voltaképpen három – egymást követő – nemzedéki csoportosulás – Tizenegyek (1922–1923), EF (1930–1940), Hitel (1935; 1936–1944) – markáns megjelenítői. Mindenkinek megvolt a maga saját(os) programja, amelyet a kisebbségi létszükségletekkel összhangban alakított ki – a változó időnek és helyzetnek megfelelően más-más hangsúlyokkal. Ezek az – egymással párhuzamosan futó – törekvések a romániai magyarság első parlamentjének, a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésének időszakában erősödtek fel a leginkább. Főként azt követően, hogy a kisebbségi életprogramot a *Magunk revíziójában* (1931) a legpregnansabban megfogalmazó Makkai Sándor 1936-ban véglegesen áttelepszik Debrecenbe, és 1937 februárjában közzéteszi nagy vitát kiváltó *Nem lehet* című írását, amelyben a kisebbségi sors elviselhetetlenségét, emberhez méltatlan voltát teszi szóvá. A „kisebbségi létparadoxon” feloldására azonban már nem hagyott időt a Kárpát-medencei viszonyokat újra összehiláló történelem.

A mozgalom és a lap minden ügyében a *tulajdonjoggal rendelkező* alapító beltágok (számuk 15 volt) gyűlése döntött, szótöbbséggel. Működésük alapelveit *szervezeti szabályzatban* rögzítették (1931. július 13-án),¹² ezt egészítette ki később az 1931. december 16-án kelt *politikamentességi határozat*, amelyre a későbbi viták során gyakran történik

hivatkozás.¹³ Kizárólag az alapító-főmunkatársak hatáskörébe tartozott: a) az új beltágok felvétele (a fiatalítás érdekében 1933-ban 5 tulajdonjog nélküli főmunkatársat vettek fel); b) a fegyelmi ügyek megtárgyalása, tagok kizárása (1932-ben dr. Péterffy Jenőt, 1933-ban Demeter Jánost zárták ki fegyelmi vétség miatt); c) az EF négytagú szerkesztőbizottságának, felelős szerkesztőjének és szerkesztőjének megválasztása; d) a lap munkatervének a jóváhagyása; e) az EF átalakításának előkészítése; f) az anyagi háttér biztosítása (támogatást senkitől sem fogadtak el: hazai és külföldi előfizetésekből próbálták biztosítani működésük feltételeit).

Az alapítói összejöveteleknek jól előkészített programjuk volt; ezek olykor többnapos munkaértekezletnek számítottak. A gyűléseken felváltva vezették a jegyzőkönyvet, a határozatokról írásban értesítették a távollévőket. A szemináriumok vezetését (elnököt, titkárt) felerészben a szerkesztőbizottságból, felerészben a munkaközösség tagjaiból választották. A tagok javaslatai alapján összeállított évi munkaprogramot az alapítók gyűlése hagyta jóvá. Az elnökök havonta tájékoztatták a szerkesztőbizottságot az elvégzett munkáról. A faluszemináriumban, a népművészeti szemináriumban évente falukutatói kérdőíveket dolgoztak ki, ezek alapján kutatási pályázatokat hirdettek meg, és az Erdélyi Fiatalok Falufüzetei sorozatban megjelentették az arra érdemesített munkákat. Rendszeresen pályaválasztási tanácsadókat adtak közre, és minden tanév elején háromnapos konferenciákat rendeztek az elsőéves hallgatónak. A lap belső és külső munkatársai száznál több előadást tartottak városokban és falvakban a kisebbségi társadalom égető kérdéseiről.

Nem véletlen, hogy az ifjúsági parlamentnek szánt Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején Tamási Áron úgy értékelte az Erdélyi Fiatalok értelmiségnevelő műhelyét, mint olyan közösségi alakzatot, amely önkörében is a kisebbségi társadalom *belső demokráciájának* a letéteményese volt.¹⁴

¹³ Politikamentességi határozat. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 165–167.

¹⁴ Tamási, 1981. Cselekvő erdélyi ifjúság, i.m. 300–320.

¹² Az Erdélyi Fiatalok szervezeti szabályzata. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. I. h. 148–151.

1929-es nemzedék paradigmaváltásának mérlege

Feladatunkat némiképp megkönnyíti, hogy az 1929-es nemzedék színrelépésének tízedik évfordulóján Jancsó Béla már vállalkozott a mérlegkészítésre. Tanulmánya gondolatmenetét követve mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy

- a) az értelmiségi ifjúság körében az Erdélyi Fiatalok tudatosította a romániai létkeretbe való behelyezkedés és az itteni sorsváltás feladatait; ennek elméleti vetületeit és gyakorlati követelményeit egyaránt megvilágította; vagyis olyan kérdésekre irányította a figyelmet, amelyek tanulmányozására a román nyelvű szakmai képzést nyújtó egyetemi és főiskolai oktatás eleve nem adott lehetőséget; ezek közül a legfontosabb a romániai valóság és ezen belül a magyar kisebbség társadalmi életének tudományos megismerése s főként „egy sajátos itteni életlátás és gondolkodásmód kialakítása”;
- b) mivel a kisebbségi élet belső szerveztlensége folytán nem akadt fórum, amelyik a romániai magyarság jövőformálásában fontos szerepet játszó értelmiség utánpótlásával foglalkozzék, az Erdélyi Fiatalok magára vállalta a pályaválasztás, a diáksegélyezés és elhelyezkedés rendszeres tanulmányozását és irányítását;
- c) a romániai valóság tudományos megismerése során az érdeklődést elsősorban a magyar és a vegyes lakosságú falvak helyzetének a feltárására összpontosították; ez nem csupán a mozgalom népi orientációjú eszmeiségével függött össze; abból a tényből indultak ki, hogy a munkásság már megteremtette a maga önálló szakmai és öntudatfejlesztő szervezeteit, a falu viszont a legelhanyagoltabb területe a romániai valóságnak, amelynek gazdasági és szellemi felemelése az értelmiségre vár. Ebben a vonatkozásban az Erdélyi Fiatalok kétségtelen érdeme, hogy a húszas években elkezdődött (főként felekezeti diákegységekben folyó) falukutatási kísérleteket egységesítette, és tervszerű mozgalmat indított „a falu tudományos tanulmányozása, e tanulmányozás eredményeinek feldolgozása és a gyakorlati falusegítés” céljából. Munkája intézményesítésére faluszeminá-

riumot létesített, hogy elméleti és gyakorlati képzésben részesítse az érdeklődőket. Kérdőíveket szerkesztett, három falupályázatot írt ki, a díjnyertes munkák kiadását is elkezdte a Falufüzetek sorozatban.¹⁵

- d) Bár az Erdélyi Fiatalok a társadalomtudományi műveltséget helyezte előtérbe, a népi tájékozódást fektette tudományos alapokra, ez nem jelenti azt, hogy a modern magyar irodalom korszerű tudat- és sorsformáló műveire ne hívta volna fel a figyelmet. Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel az akkori középiskola jószerint konzervatív irodalmi nevelésben részesítette az ifjakat. Az irodalmi szeminárium beindítását – Jancsó Elemér 1930-as ankétja után – éppen az indokolta, hogy a társadalmi és nemzeti lelkiismeretet, felelősségérzetet megszólaltató művek ismertté válhassanak az ifjúság körében. Ugyanezt a célt szolgálták később a középiskolát végzettek számára kiírt versenyek, a magyar nyelv és irodalom tanításának korszerűsítését célzó tanácskozások és az egyházakhoz intézett felhívások, nemkülönben a súlyos társadalmi és nemzeti kérdéseket felvető szociográfiai művek bemutatása a lap hasábjain.

Ezek után lássuk: mit mutat a mérleg másik oldala? A nagy nehézségek árán megteremtett ifjúsági egység miért töredezett szét annyi épületes kezdeményezés után? Mivel nem számolt az Erdélyi Fiatalok törzsgárdája? Amennyire ígéretesen hangzott Jancsó Elemér bejelentése, hogy „minden megváltás csak önmagunkban rejlik”,¹⁶ épp annyira meggondolkoztató ugyanakkor a folyóirat hasábjain olvasható „diagnózis” erről a nemzedékről.

¹⁵ Az EF Falufüzetek sorozatban az alábbi kiadványok láttak napvilágot: 1. Gyallay Pap Zsigmond: *A nép és az intelligencia*. Kv., 1931; 2. *Hogyan tanulmányozzam a falu életét? (Szociográfiai kérdőív falumunkásoknak.)* Összeállította: Demeter Béla. Kv., 1931; 3. Demeter Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kv., 1931; 4. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kv., 1932. – Ugyancsak az EF kiadásában, de a sorozaton kívül jelent meg László Dezső két könyve (mindkettő a szerző anyagi fedezetével): 1. *Akarom: tisztán lássatok*. Kv., 1933; 2. *A siető ember*. Kv., 1935.

¹⁶ Jancsó Elemér: A régi és az új magyarság harca. *Erdélyi Fiatalok*, 1931. 4. 65–67.

Bíró Sándor már 1931-ben arra figyelmeztetett, hogy „*ezt a munkát [amit az EF elindított – Cs. P.] nem lehet úgy végezni, mint eddig: hogy az ifjúság kisebb része küzd, törekszik, birkózik a munka elvégzésével, hanem – mivel mindnyájan az életre készülünk – mindnyájunknak melléje kell állnunk, hogy ne legyen passzív, visszahúzódó vagy éppen ellenséges réteg. A főiskolás élet mai kollektív formái már elég szélesek arra, hogy minden dolgozni akaró, becsületes szándékú magyar főiskolást befogadjanak; de eredményt csak úgy érhetünk el, ha senki sem vonja ki magát...*”¹⁷ Ugyanezt hangsúlyozza egy évvel később Jancsó Béla is, rámutatván arra, hogy „*nem egyesek jó- vagy rosszhiszemű érvényesülésének problémája a mi ifjúsági életünk, hanem az egész erdélyi magyarság regenerálódásának problémája, amelynek éppen ezért minden magyar főiskolásra szüksége van.*”¹⁸ Minthogy az 1200 magyar főiskolai hallgató közül mindössze 26 végzett 1932 nyarán falumunkát, ebből Jancsó arra a következtetésre jut, hogy a minimális munkát sem végezték el, holott a falumunkának „*tömegesnek kell lennie, hogy érvényes lehessen*”.¹⁹ Ekkor azonban már a faluszeminárium vezetői sem végzik el a „minimális munkát”: Venczel József csak névlegesen titkár, Demeter Béla elnök pedig – saját könyvének sajtó alá rendezése után – lényegében névleges főmunkatárs. Amint-hogy az is tény: a lap elismert szociológusára, Mikó Imrére sem lehetett számítani a falumunka további irányításában, lévén, hogy az OMP bukaresti irodájában vállalt titkári állást. Nem csoda, hogy 1933 őszén Jancsó Béla kétségbeesetten teszi fel a kérdést: „*Lehet-e így falumunkát végezni? Még elméletit sem. [...] Felelőtlenül félreállunk, s a nemtörődöm-ség boldog semmittevésének adjuk át magunkat. Falvaink pedig betegen, dermedten magukra hagyatva állanak. A tüdővész, a vérhaj gazdag aratást végez bennük. A felvilágosítás hiányából fakadó tudatlanság, elmaradottság sűrű ködként üli meg végső bástyáinkat, mintha örök sötétségre lennének elátkozva. Mi pedig, új, fiatal Pató Pálok, lelkiismeret-furdalás nélkül tespedünk kényelmünk mocsarában. Ennek a tunyaságnak mi is, az*

¹⁷ Bíró Sándor: Lehetünk-e urai jövőnknek? *Erdélyi Fiatalok*, 1931. 7.126–128.

¹⁸ Jancsó Béla: Főiskolás kérdések egysége. *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 3–4. 41–46.

¹⁹ Ugyanó: Minden fiatal teljesítse kötelességét! *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5. 65–67.

erdélyi magyarság is keservesen megadja az árát...”²⁰ Jancsó kifakadását az váltotta ki, hogy bár a szerkesztőség a faluszeminárium vezetősége helyett 1933 nyarára is kidolgozott egy falutanulmányozási kérdőívet, s azt kinyomtatta és kiosztotta kétszáz példányban, mégis mindössze öten (!) láttak munkához.

Hosszasabban időztünk e „látleteknél”, hogy az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának erkölcsi-etikai felfogását is érzékeltethessük. Erejét meghaladó feladatra vállalkozott volna indulásakor? Mindenesetre keservesen kellett megtapasztalnia, hogy az erkölcsi tökéletesedés meghirdetése önmagában nem vezet eredményre. Különösen egy olyan kisebbségi társadalomban, amelynek morális gyengeségei a világgazdasági válság idején még inkább kiütözköztek. Szembe kellett néznie azzal, hogy a nemzedéki öntudatosodás társadalmi és nemzeti megújódást ígérő folyamata nem hatotta át a virtuális közösség egészét; másrészt látnia kellett azt is, hogy ez a folyamat nem függetleníthető a társadalom egészében végbemenő változásoktól.

A Jancsó Béla által szervezett ifjúsági mozgalom fellépésekor egységes volt abban, hogy szembefordult a retrográdnak minősített társadalmi erővel; hogy nem fogadta el az apák nemzedékének – az adott helyzetben inadekvátnak bizonyuló – világszemléletét és magatartás-modelljét. De amikor maga kezdte keresni a válságból kivezető út alternatíváit – és ennek volt a fóruma a világnézeti pluralizmust hirdető és a kisebbségi élet demokratikus megszervezéséért küzdő Erdélyi Fiatalok –, akkor a közös eszmények nevében fellépő értelmiségi ifjak útja szükségszerűen szétválik. A leghamarabb a katolikus diákegyesületekben nevelkedett ifjak találják meg a maguk világnézetét a szociális küldetést vállaló neokatolicizmusban; ezzel a mozgalom által egységesített falukutatás is újból szétforgácsolódik felekezeti keretekre. A marxizmus felé tájékozódó fiatalok a baloldali radikalizmus megerősödése és átmeneti győzelmei idején osztályharcos alapon elégedetlenek az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájának a központi kérdések megoldására irányuló törekvéseivel, és felzárkóznak a társadalom forradalmi átalakítását sürgető ideológia képviselőihez.

²⁰ Ugyanó: Szégyen! *Erdélyi Fiatalok*, 1933. III., a hátsó borító belső oldalán.

A mozgalom megmaradt és hamarosan kiegészített törzsgárdája azonban továbbra sem az osztályellentétekben látja az adott helyzet alapvető ellentmondását. A határvonalat a demokrácia igénylői és annak ellenzői között vonja meg. A romániai magyarság parlamentjének ígérkező Vásárhelyi Találkozó előkészítése idején pedig megpróbálja színvallásra bírni a tőle jobbra, illetve balra elhelyezkedő ifjúsági erőket az együttműködés alapelveit illetően. Miután kísérletük kudarcba fulladt, a továbbiakban az 1937. szeptember 22-én nyilvánosságra hozott állásukhoz tartják magukat:

„Szellemi életünk egészséges továbbfejlődésére szükséges: 1. az egység. Ez azonban nem alapulhat sem megtévesztésen, sem jelszavakon. Az egység organikus lelki alapja a nemzeti érzésből kifejlődő öntudat, társadalmi alapja a nép. 2. Ezt az egységet szellemi életünkben az erők tervszerű együttműködésének alapján kell kiépíteni. 3. Ez az együttműködés a már kialakult csoportok önmagukon belül tisztázott programja alapján alkotmányosan és szerves fokozottsággal fejleszthető csak ki. [...] Véleményünk szerint nem új mozgalom keretére, hanem az eddigi szétszórt akciók tervszerű összekapcsolására van szükség. Éppen ezért: ragaszkodunk az egyéni akciókkal szemben az alkotmányos kialakítási módhoz; ragaszkodunk az olyan megoldáshoz, mely szellemi erőink együttműködését mozditja elő; ragaszkodunk a nemzeti alap félreértés nélküli kinyilatkoztatásához és az aszerinti gyakorlati magatartáshoz, mert nem látjuk időszerűnek, sőt az ügyre nézve súlyosan veszélyesnek tartjuk olyanoknak akár egyénileg, akár csoportosan való bevonását, akik nem állanak nemzeti alapon, és azt ma csak taktikailag hangoztatják.”²¹

²¹ Ugyanó: Az Erdélyi Fiatalok szerkesztőségének válasza a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának nyilatkozatára. *Erdélyi Fiatalok*, 1937. 3. 15–18.

KÖNYVISMERTETŐ

Bakk Miklós

Sorok Bodó Barna *Civil szerepek – civil szereplők* című könyve elé

Bodó Barna *Civil szerepek – civil szereplők* című kötetét cselekvő írók alkotják. A szerző több mint egy évtizede az erdélyi civil élet, civil összefogás meghatározó szervezője. Elnöke a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének, és jelentős civil menedzsment tapasztalatot halmozott fel a temesvári Szórvány Alapítvány és a kolozsvári Politeia Társaság elnökeként is.

Ebből a nézőpontból születtek az itt közzétett írásai, amelyek egyszerre alkalmi írások, és elmélyült reflexiók. Bodó Barna *értelmezve szervezte* a civil szférát: „csinálta” azt – vagyis részt vett az önszerveződési formák és célok kialakításában –, és közben folyamatosan „beszélt” is róla: elméleti és gyakorlati szempontok figyelembe vételével értelmezte, mi az a civil társadalom *hic et nunc*, miközben folyamatosan jelen volt, aktív alakítója volt a civil mozgalomnak.

A *Civil szerepek – civil szereplők* huszonhárom írást tartalmaz a civil társadalomról, amelyek másfél évtizedet fognak át, 1999-től 2014-ig. Az írások részben alkalmi írások, konferencia megnyitókra, a civil mozgalom fontosabb önépítkezési momentumaira, sajtóviták indítására fogalmazódtak meg, olykor közpolitikai vitaanyagként is fontosak voltak. Ugyanakkor a kötet tartalmaz szakmai konferenciákon bemutatott tanulmányokat és elemzéseket. Túl az egyes írások konkrét intención és alkalmi szerepén, együttesük egyfajta átfogó *értelmezésként* is olvasható.

Az átfogó értelmezés egyik kiindulópontja alighanem Trianon. Trianon akkor következett be, amikor a modernizáló magyar állam intézményileg is megalapozott nemzetépítése (a nyugati szakirodalom